

ПОНЯТТЯ ПРАВОВОЇ ПСИХОЛОГІЇ ТА ЇЇ ЗАВДАННЯ

Постановка проблеми. Правова психологія – це розділ юридичної психології, який вивчає психологічні особливості відображення людиною право значущих явищ. Крім цього правовою психологією досліджуються й наступні проблеми:

- психологічні особливості змісту права і правотворчості;
- закономірності, механізми та етапи правової соціалізації;
- психологічні особливості формування індивідуальної, групової та суспільної правосвідомості;
- поняття і види нормативної поведінки та її зв'язок з правовою системою суспільства і т.д.

Наукові дослідження в галузі правової психології пов'язані з прізвищами таких вчених як О.Бандурка, В.Бедь, В.Васильєв, М.Єнікеєв, Л.Казміренко, В.Коновалова, М.Костицький, Г.Мар'яновський та ін. Проте саме ця галузь юридичної психології на сьогоднішній день залишається найменш вивченою порівняно з кримінальною психологією, психологією юридичної діяльності та пенітенціарною психологією. Більшість проблем, які піднімаються правовою психологією носить описовий характер і не мають прикладної спрямованості, яка виражається в розробці практичних рекомендацій щодо їх розв'язання. До таких проблем можна сміливо віднести правову соціалізацію та правосвідомість.

Мета статті: на основі головних положень правової психології виокремити предметне коло її завдань, що є актуальними для сучасності.

Ключові слова: правова соціалізація, правосвідомість, правова система, нормативна поведінка.

Правова система – це багатогранне системне явище, яке представляє собою алгоритм поведінки людини в суспільстві і має на меті цивілізоване розв'язання міжособистісних конфліктів (2, с.22). Вона включає в себе ті норми і цінності, які в процесі соціалізації повинні бути інтеріоризовані індивідом, перетворившись на дієві регулятори його життєдіяльності. Показником рівня такої інтеріоризації можуть виступати якісні характеристики правосвідомості та правової соціалізації індивіда. Як свідчить практика, індивідуальна правосвідомість громадян нашої держави здебільшого залишається на елементарному рівні, при якому поведінка людини узгоджується не з самими правовими нормами, а з уявленнями про них. Ці уявлення формуються шляхом виховання в сім'ї та інших інститутах соціалізації, але проблема полягає в тому, що вони, як правило, ґрунтуються не на реальних знаннях правових норм, а на приписах моралі. Тобто відбувається підміна правових регуляторів поведінки на моральні. Така ситуація не оцінюється нами як негативна, проте вона значно спрощує

пізнавальну сторону правосвідомості. І крім цього, слід пам'ятати, що хоча правова система і закріплює в обов'язковій формі головні досягнення людської культури та духовно-моральні цінності, право і мораль все ж не є тотожними поняттями, оскільки не завжди те, що дозволяється правом схвалюється мораллю, і навпаки.

Визначаючи домінуючим серед громадян елементарний рівень правосвідомості, не слід забувати про те, що існують ще середній та найвищий (концептуальний) її рівні, проте їхні кількісні показники залишають бажати кращого. Так, при середньому рівні правосвідомості відбувається усвідомлення людиною складних правових ситуацій, правових інститутів та правового статусу особистості в суспільстві. При концептуальному – людина оволодіває правовою ідеологією, характеризується сукупністю поглядів на правову систему, усвідомленням соціальної значущості права та оцінкою його суті (2, с.26). Громадян з описаними вище рівнями правосвідомості мало, і серед них, як правило, виділяються ті, що за родом своєї професійної діяльності зобов'язані володіти ними – юристи, політичні діячі тощо.

Таким чином, можна виокремити перше завдання правової психології – забезпечення розвитку правосвідомості громадян. Це завдання передбачає необхідність здійснення цілеспрямованого і систематичного правового виховання у всіх сферах життя суспільства. При цьому слід звернути увагу на наступне: кримінологічний ухил правового виховання, який донедавна панував у діяльності різного роду інститутів права і був спрямований на боротьбу зі злочинністю та недопущенням її рецидиву, сьогодні вже вичерпав себе і є одностороннім. Актуальним є те правове виховання, що орієнтоване на всіх громадян суспільства без винятку, причому його метою має бути не стільки запобігання злочинності (оскільки, за словами Ю.Антоняна, злочинність як гріх - вічна), скільки подолання правової безграмотності людей та формування у них позитивного ставлення до дотримання норм закону. Досягнення окресленої мети неможливе без системи заходів, спрямованих на поглиблення просвітницько-правової діяльності у всіх галузях освіти, пропагандистської діяльності, зокрема в засобах масової інформації тощо.

Похідним від першого є і наступне завдання правової психології – дослідження впливу права на практичну поведінку людей. Взаємозв'язок між рівнем правосвідомості та поведінкою є очевидним. З одного боку слід зазначити, що деформації правосвідомості створюють своєрідне психологічне підґрунтя для соціальних, моральних та правових відхилень у поведінці. З іншого – нормативна поведінка ще не є ознакою високого рівня правосвідомості. Стосовно правових норм можна виокремити три види нормативної поведінки, які за своєю суттю відображають специфіку різних рівнів правосвідомості, а саме:

- 1) правовиконавча – це поведінка, повністю узгоджена з правовими нормами, дотримання яких виступає для людини її внутрішньою потребою;

- 2) правослухняна – це поведінка, при якій правові норми дотримуються в силу конформності людини;
- 3) законслухняна – це поведінка, при якій людина підкоряється вимогам закону в силу страху покарання.

Правовиконавча поведінка властива людині з концептуальним рівнем правосвідомості, правослухняна – з середнім рівнем, законслухняна – з елементарним.

Нормативна поведінка в багатьох аспектах залежить від ефективної, продуманої правотворчості. Виступаючи засобом розробки і впровадження правових новацій, правотворчість не повинна випереджати рівень розвитку свідомості людей і відриватись від їх соціальних потреб та соціальних потреб суспільства в цілому. Звідси випливає ще одне завдання правової психології – розробка критеріїв та показників ефективності існуючих та нововведених правових норм. Звернемо увагу на таку тенденцію: чим більш роздробленими є головні приписи і норми, тим важче їх дотримуватись. Для суспільства з переважаючим елементарним рівнем правосвідомості і декларованістю (а не дієвістю) більшості правових норм така правотворчість не є успішною і необхідною. Навпаки, вона поглиблює когнітивний дисонанс громадян, укорінюючи їх негативні стереотипні уявлення про правову систему. Серед таких стереотипних уявлень виокремлюють наступні:

- думка про зростання злочинності, особливо корисливої (серед певних груп населення вона породжує пасивність, апатію, цинізм, зневіру в дієвість закону, створює сприятливий ґрунт для правопорушень);
- думка про недостатню ефективність і якість роботи правоохоронних органів (сумніви в неминучості виявлення злочинів, невідворотності справедливого покарання винних, скептична оцінка діяльності і престижу правоохоронних органів позначаються на морально-психологічному кліматі регіонів і можуть стати психологічним джерелом росту злочинних проявів);
- думка про можливість безкарного скоєння злочинів, особливо посадовими особами (всупереч загальноприйнятому погляду на самостійність і незалежність між насильницькою та економічною злочинністю остання продукує першу, підриваючи віру в непохитність законів);
- думка про недостатній правовий захист інтересів особистості та суспільства, особливо особистих прав громадян (уявлення про незахищеність породжує відчай і песимізм у одних і прагнення до компенсації будь-якими засобами у інших громадян, спонукає до злочинності ще інших) і т.д. (4, с.22).

З моменту виявлення цих стереотипів пройшло вже більше двадцяти років, але нічого не змінилось. Вони залишаються актуальними і на сьогоднішній день.

Таким чином, ефективними можуть бути лише ті правові норми, які здатні виконувати функцію реальних регуляторів людської поведінки. З цією метою, як зазначає А.Ратінов, необхідно створити постійно діючу службу

вивчення і обліку громадської думки про право та діяльність правоохоронних органів, яка забезпечить зворотним зв'язком нормальне функціонування правової системи, а отже і сприятиме переводу правотворчості із розряду теоретичного продукування нових норм у практичне русло.

Наступним не менш важливим завданням правової психології є забезпечення психологічного супроводу процесу правової соціалізації громадян. Правова соціалізація, виступаючи складовою частиною соціалізації в цілому, передбачає включення в ціннісно-смыслову систему людини тих цінностей, що оберігаються правом. Слід зазначити, що в даному напрямку роботи є чимало труднощів. Головна з них – відсутність чіткої моделі соціалізації, в тому числі і правової. На фоні розбіжностей між закріпленими законом нормами і реальною поведінкою людей, а також на фоні кримінального романтизму, що навіюється засобами масової інформації, можна вести мову не про правову соціалізацію, а про правову де соціалізацію. В цьому аспекті найбільш вразливим виступає підростаюче покоління. Культ фізичної сили та агресії, що пропагуються через різного роду фільми і комп'ютерні ігри позбавляє дітей можливості адекватно оцінювати життя і фактично насаджує їм модель силового розв'язання будь-яких проблем і конфліктів. З метою подолання такої ситуації доцільно було б запровадити експертне оцінювання психологами-правознавцями кіно-, теле- та відеопродукції, а батькам посилити контроль за насиченням вільного часу дітей.

Ще одним важливим завданням правової психології є вдосконалення її методологічної бази.

Виступаючи розділом юридичної психології, правова психологія ще до сьогодні немає власних вироблених принципів. Аналогічно з юридичною психологією вона використовує синтез принципів загальної психології та принципів права. Однак обмежуватися таким синтезом самостійній галузі наукового знання недостатньо. Схожою є ситуація і з категоріальним апаратом правової психології: юриспруденція та психологія мають власні підходи до системи понять і термінів, які не співпадають за своїм значенням. Наприклад, у юристів є поняття «стан сильного душевного хвилювання», який ототожнюється ними з психологічним поняттям «афект». Психологи ж у свою чергу зазначають, що стан сильного душевного хвилювання є наслідком афекту та інших психічних станів, типу фрустрація, стрес і т.д. Правова психологія активно працює в напрямку подолання таких невідповідностей.

Бідність методичної бази – ще одна проблема правової психології. Дослідження в цій сфері донедавна характеризувались так званім феноменом маятника. З одного боку, вони проводились без чіткої програми і чітких гіпотез, із застосуванням примітивного інструментарію (у вигляді опитування), а обробку емпіричних даних зводилась до простого підрахунку процентних розподілів. З іншого – отримані таким способом емпіричні дані піддавались складній статистичній обробці, результати якої справляли враження науковості, але були позбавлені психологічного змісту (4, с.16).

Вихід з такого становища знаходиться по центру маятника: необхідно використовувати сучасні методи психологічного аналізу, засновані на головних положеннях психодіагностики. За таких умов інформація, отримана під час дослідження, буде відповідати вимогам точності, обґрунтованості та надійності.

Звертає на себе увагу ще одна актуальна проблема - роз'єднаність представників юридичної психології, а отже і правової психології. Виступаючи самостійною наукою, вона в окремих випадках тяжіє то в бік психології, то в бік права. Досить яскраво це помітно у публікаціях: більшість підручників та навчальних посібників з юридичної психології орієнтовані на юристів і містять цілі розділи з викладом основ загальної та соціальної психологій. Проте нема жодного підручника для психологів з викладом основ права. Думається, це пов'язано із спеціалізацією науковців: якщо проблемами правової психології займається юрист, спрямування буде юридичним, якщо психолог – психологічним. Але єдності поглядів на сьогодні нема. Це в свою чергу позначається і на якості викладання даного курсу у вузах.

Висновок. Таким чином, в статті зроблена спроба описати актуальні завдання правової психології, серед яких можна виокремити наступні:

- 1) забезпечення розвитку правосвідомості громадян і суспільства;
- 2) дослідження впливу права на практичну поведінку людей;
- 3) розробка критеріїв та показників ефективності існуючих та нововведених правових норм;
- 4) забезпечення психологічного супроводу процесу правової соціалізації громадян;
- 5) вдосконалення методологічної бази правової психології.

В цілому ж, головне завдання і смисл існування правової психології полягають в орієнтації на практику, тобто на забезпечення ефективності функціонування правової системи суспільства з урахуванням психологічних особливостей та закономірностей життєдіяльності його громадян.

1. Васильев В.Л. Юридическая психология. - СПб.: Питер, 2002.- 640с.
2. Еникеев М.И. Юридическая психология: Учебник для вузов.- М.: Издательство НОРМА, 2002.- 517с.
3. Коновалова В.Е. Правовая психология.- Харьков,1997.
4. Ратинов А.Р. Актуальные задачи психологии права // Психологический журнал, 1987.- № 1.- С.14-28.
5. Орбан-Лембрик Л.Е., Коцинець В.В. Юридична психологія: Курс лекцій. - Івано-Франківськ: Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2005.- 316с.

6. Абдюкова Н.В. Тенденції процесу соціалізації підлітків в умовах мікросоціуму // Вісник Прикарпатського університету. Філософські і психологічні науки, 2001.- Вип. 2.- С.176-181.
7. Абдюкова Н.В. Форми використання психологічних знань в юриспруденції // Психологія. Загальнодержавна науково-популярна газета, 2002.- № 4-5 (36-37).- С.25-28.

Статья посвящена анализу главных положений такой отрасли юридической психологии как правовая психология. Выделяются и описываются актуальные задачи правовой психологии.